

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ М.ГРУШЕВСЬКОГО

Володимир Будз

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1 м. Львів 79000 kafilos@franko.lviv.ua

У статті розглядаються проблеми формування національної свідомості в філософії історії М.Грушевського. Свідомість будь-якої нації формується під впливом багатьох факторів, серед яких вчений виділяє традицію, культурні впливи. У формуванні національної свідомості повинна надаватись перевага гуманістичним і демократичним цінностям.

Ключові слова: свідомість, нація, культура, чинник.

Розвиток соціальних, політичних, культурних, економічних процесів в Україні багато в чому залежить від історичних передумов. Для прогнозування майбутнього суспільно-політичного розвитку України, а також для можливого впливу на суспільно-політичні процеси потрібно перш за все дослідити їхні особливості та сутність у минулому.

У філософсько-історичних роздумах М.Грушевського спостерігається рефлексія над особливостями суспільних відносин на території України та поза її межами. Історик роздумує над проблемами формування соціальних інститутів та національної свідомості. Для того щоб визначити специфіку суспільно-політичних відносин на Україні, нам необхідно звернути увагу на характер та особливості формування української історії, так як це бачить Грушевський у своїй філософії історії.

М.Грушевський зазначав, що "...всесвітня історія тепер все більше хоче бути історією всього людства, а не тільки деяких вибраних народів" [1,с.4]. Учений наголошував, що тільки культура може забезпечувати єдність і неперервність історії кожного народу, зокрема українського. Інші форми суспільного життя можуть перебувати на стадіях піднесення чи упадку, і тільки культурні процеси є найбільш стабільними.

Головним суб'єктом, двигуном історії у філософсько-історичних поглядах Грушевського є народ, нація: "...Змінюються політичні, культурні й побутові форми, але народ стоїть во віки. Його еволюція дає тверду провідну лінію в усій змінності зовнішніх форм і мусить служити головним об'єктом і вихідним пунктом всякого обслідування" [2, с.4]. Всі етапи історичного процесу народу є взаємозв'язаними: "...Органічна зв'язаність і тяглість народнього життя не переривається вповні ні при яких змінах і переломах, поки живе даний народ" [3,с.VIII]. У філософії історії Грушевського народ є своєрідною єдиною ланкою історичного процесу, тому історичний процес для кожного народу – єдність і неперервність його життя, усіх його сфер, яке має свій вияв у культурі – матеріальній і духовній.

Єдність і неперервність історичного процесу реалізується в просторі й часі, а субстратом цієї єдності є культура, а не інші форми життя народу. "...Зовнішні політичні й державні відносини... можуть цікавити нас лиш постільки, – стверджував М.Грушевський, – поскільки вони – безпосередньо чи опосередковано – впливали на національне, економічне, культурне життя українського населення... В історії українського народу взагалі на перший план повинні бути висунені явища економічної і культурної еволюції і прослідковані на всім протязі, доступному для дослідження" [4,с.18]. Учений зазначав, що "соціальний і культурний процес становить таким чином ту провідну нитку, яка веде нас незмінно через усі флуктуації політичного життя – через стадії його піднесення і упадку та в'яже в одну цілість історію українського життя..." [5,с.17].

Саме культура, традиція у філософсько-історичних рефлексіях Грушевського забезпечують єдність усіх сфер життєдіяльності суспільства, можуть впливати на свідомість народу і солідаризувати його в історії. На думку Грушевського, традиція, як основа культури, "являється підставою... людської солідарності, на якій живе й розвивається саме громадське життя" [6,с.56]. Для розгортання в соціумі процесів інтеграції і диференціації необхідно підтримувати кращі риси в національній традиції, необхідно також враховувати досягнення світової культури, у якій втілені універсальні гуманістичні цінності.

Культура, а разом з нею і національна свідомість, на думку вченого, формується під впливом різноманітних факторів. "Серед факторів, що визначали національно-культурну своєрідність народу, М.Грушевський бачив і його геополітичну місію, і етнографічну приналежність, і антропологічні риси національних типів, і етнопсихологію, і найрізноманітніші культурні впливи інших країн та народів, і якусь майже невблаганну немінучість долі" [7,с.104].

Головними чинниками історичного процесу, на думку М.Грушевського, є народ, територія і культура. Учений зазначав, що там де є народ і його культура "шукаємо території; тут територія і культура, або територія, культура і фізичний тип – шукаємо народу – носія тої культури і фізичних прикмет, насельника території. Одинока спільна величина, яка могла б слугувати нам до зведення в одно цих проблем – культура..." [5,с.64] М.Грушевський стверджував, що "...географічні, в дальшій послідовності – колонізаційні та економічні умови української території... в значній мірі... суттєво вплинули на еволюцію його етнічного типу" [4,с.13]. Ці думки Грушевського аналогічні ідеям М.Костомарова, який зазначав, що: "географічне положення було першою причиною тому, що витворилася між людьми різниця народностей взагалі" [8,с.11].

М.Грушевський у філософії історії розгортає бачення народу, як феномену, що включає в себе різноманітні етноси, народності. Вчений пише, що є сукупність рис, які ми "...мислимо тепер як український народ: його територію і життя в сучаснім і минулім і ті етнографічно-політичні групи, організації, форми, з яких організувалось це сучасне українське життя" [5,с.2].

У філософсько-історичних рефлексіях М.Грушевського простежується тенденція до ототожнення народу й нації. Зокрема Л.Зашкільняк наголошував, що для Грушевського "саме народ-нація складає зміст історичного процесу..." [9,с.151]. М.Грушевський стверджував, що народ, який займає територію "з яскраво вираженими етнографічними межами, – по своїх психофізичних властивостях, по особливостях свого приватного і суспільного побуту, які склались історично, по складу економічних відносин, по культурних і суспільних традиціях, являє собою вповні визначену етнографічну і національну особистість..." [10,с.88].

Єдність народу повинна ґрунтуватися не лише на зовнішніх чинниках, а й на певних психологічних чинниках. Потрібно, на думку вченого, щоб "...ця єдність і організація пройшла вглиб і вшир до самого споду українського народу, охопила його, як залізним обручем, щоб він, наш народ, став... міцною зав'яззю, твердим цементом української землі..." [11,с.9]. Отже, основою існування нації, народу є не межі її кордонів, не географічні обставини, а швидше цінності й почуття, які зв'язують, солідаризують націю в єдине ціле. М.Грушевський зазначав, що в народі "...повинне бути розвинене почуття національної, краювої солідарності, оберігання інтересів трудового люду цілої України, – і виключені елементи шовінізму і нетолеранції до трудової людини раси чи мови" [12,с.18]. Учений наголошував на свідомому ставленні до національного питання, на усвідомленні своєї національності, адже "...українці мусять всю енергію вложити в те, аби відогріти національне почуття, і з тим – почуття національної спільності, солідарності..." [13,с.121].

Формування національної свідомості відбувається під впливом культури, традиції, однак культурою і "...мовою ...справа не обмежується. Український етнічний тип відрізняється... також і в інших відношеннях: особливостями антропологічними в вузькому сенсі, тобто фізичною будовою тіла... і рисами психофізичними, які проявляються в народному характері, психології, складі сімейних і суспільних відносин" [4,с.14]. Унаслідок впливу природних умов території, на якій проживав український народ, утворилось "народне самовідчуття, яке відрізняє тепер навіть зовсім інстинктивно українця, білоруса і великоруса..." [4,с.14]. М.Грушевський відмічав, що український народ відрізняється від своїх сусідів "прикметами антропологічними – в будові тіла, і психофізичними – в складі індивідуальної вдачі... культурі матеріальній і духовній. Ці психофізичні й культурні прикмети... зовсім виразно зв'язують у національну цілість поодинокі групи української людності супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність, народ, з довгою історією його розвитку" [5,с.6]. Отже, на формування національної свідомості впливає не лише культура, а й фізичні та інші чинники буття.

В історичному процесі під впливом різноманітних факторів формуються своєрідні характеристики народу, його свідомість і спосіб світосприйняття. Проте українцям потрібно "...не спішити замикатись у який-небудь один круг зв'язків, відносин і впливів, а брати як можна ширше... все, що може бути корисним..." [11,с.149]. У побудові суспільно-політичних відносин потрібно виходити також із "...сучасного стану речей, з реальних потреб населення... в дусі істинного демократизму, в інтересах народних мас..." [10,с.87]. Національність, на думку вченого, повинна бути "підставою, ґрунтом економічного й політичного розвитку, а не об'єктом боротьби" [13,с.26]. Кожний народ, кожна нація, повинна розвиватись на своїй національній основі, незалежно від того "чи досягла вона вершини культурності, або тільки рухається до них – повинна отримати повну можливість розвитку..." [10,с.76].

М.Грушевський, надаючи важливого значення національним і культурним особливостям, одночасно "...не звужував історичний процес до національної ідеї... включаючи останню у загальну еволюцію людства до свободи і гуманізму" [14,с.13]. Він підкреслював "нежиттєздатність будь-якої суспільно-політичної течії, яка спиралася лише на традиції свого народу і не враховувала досвіду, знань і моральних норм, нагромаджених усім людством у ході історичного процесу" [14,с.18]. Національні почуття, національна свідомість і культура повинні формуватись на загальнолюдських, гуманістичних цінностях, і кожна нація повинна прагнути

“...загально-людську культуру... пересадити на свій національний ґрунт...” [15,с.97]. Національна культура повинна бути “артерією, котрею вливається в дану національну область рух і життя загально-людське...” [15,с.100]. Треба, “щоб захоплення національними інтересами не розривало контакту українського життя із загальним соціалістичним походом” [16,с.8].

На думку вченого, не варто особливо захоплюватись як “останніми криками” світової моди “...без всякого зв’язку зі своїм громадським, національним життям та його традиціями”, так і “національною реакційністю”, яка є замкнутою “...в колі своїх національних святощів... неприступної для всяких впливів і подувів загально-людського поступу” [15,с.97]. М.Грушевський стверджував, що “...Україна не тільки для Українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй...” [11,с.106]. Визначення національності, а отже й національної свідомості залежить не від фізіологічних і антропологічних особливостей. Українцем, на думку Грушевського, є той, “хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх однопумцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра. Якого б не був він роду, віри чи звання – це не важливо. Його воля і свідомість рішає діло...” [11,с.112]. Свідомість – визначальний критерій національності – “... незалежно від того, якого роду, якої хто віри, а часом навіть, і якої хто мови” [11,с.114].

Ці міркування М.Грушевського віддзеркалюють погляди щодо європейської федерації. Федералізм – кінцева форма співжиття народів, і важливо, щоб федерація європейська чи будь-яка інша забезпечувала потреби й інтереси тієї чи іншої нації, забезпечувала її автономність. Якщо один народ зростає за рахунок інших – це є “...актом насилля над найблагороднішою сферою людського існування. гріхом проти людини і людського духу...” [10,с.175]. М.Грушевський оцінює історичні події і висуває завдання з погляду інтересів “людського колективу”, “національного і ширшого – загальнолюдського”, і тому відносини у суспільстві повинні виходити з почуття “гармонії індивідуального і соціального, національного і вселюдського” [12,с.1]. Вчений зазначав, що “...кінцеві цілі Українців не можуть розходитись з завданнями загального визволення і побудови життя на вільних і прогресивних началах...” [10,с.5]. Національне, на думку Грушевського, доповнює універсальне – “дрібна культура” дає і свій внесок “...в загально-культурну скарбницю в вигляді певних оригінальних продуктів свого національного культурного життя...” [15,с.98]. Кожна національна культура повинна бути “знаряддя поступу і причетності до загально-людських вартостей” [15,с.99]. Так само і держава повинна бути побудована на принципах “національного рівноправ’я і вільного розвитку її народностей...” [10,с.VIII]. Ці принципи необхідно втілювати в життя, “поки дійсно не відіме держава з усіма своїми політичними і національними конфліктами, котрим тепер іще кінця не видно” [16,с.27].

У філософії історії Грушевського формування національної свідомості відбувається під складними впливами як фізичного, так і соціального світів. Тобто природні умови, в яких живе окремішій етнос чи нація, суттєво впливають на формування його психічних якостей, на спосіб мислення і світосприйняття. Однак формування національної свідомості здійснюється і через культурні впливи, і в цьому випадку культурний чинник у філософії історії Грушевського є головним у вирішенні конфліктних ситуацій у міжнаціональних відносинах. Суспільні відносини, на думку вченого, повинні ґрунтуватися на загальнолюдських гуманістичних цінностях. Поряд з тим, що кожна нація в процесі своєї

життєдіяльності повинна брати до уваги загальнолюдські цінності, вона не повинна втрачати свої особливі національні риси, які збагачують культуру людства.

1. *М.Грушевський* Всесвітня історія в короткім огляді. – К., 1917. – Ч.І вид.2. – 166с.
2. *М.Грушевський* “Малоросійські пьєси “Максимовича і століття української наукової праці // Україна. К., 1927. – Кн.6. – С.1 – 13
3. *М.Грушевський* Історія України-Руси в 10т. – Нью-Йорк 1956. – Т.7. – 624с.
4. *М.Грушевський* Очерк истории украинского народа. – К., 1990. – 400с.
5. *М.Грушевський* Історія України-Руси в 11т., 12кн. – К., 1991. – Т.1. – 648с.
6. *М.Грушевський* Історія її соціально-виховуюче значіння. // *М.Грушевський* На порозі нової України. Гадки і мрії. – К., 1918. – С.55-70
7. *О.Рибак* Михайло Грушевський і його візія періодизації історії української культури // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С.103–110
8. *М.Костомаров* Дві руські народності. – Київ-Ляйпціг, 1906. – 111с.
9. *Л.Запекіньняк* Методологія історії. Від давнини до сучасності. – Львів, 1999. – 277с.
10. *М.Грушевський* Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. – С.Петербург 1907. – 291с.
11. *М.Грушевський* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – 240с.
12. *М.Грушевський* На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції) // Борітеся- Поборете. – Прага, 1920. – С.1-21
13. *М.Грушевський* З біжучої хвилі. Статті й замітки на теми дня 1905-6р. – К., 1906. – 126с.
14. *Л.Запекіньняк* Славистика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // Проблеми слов'янознавства. – 1994 – №46. – С.3–24
15. *М.Грушевський* Наша політика. – Львів, 1911. – 119с.
16. *М.Грушевський* Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. – К., 1920. – 64с.

M.HRUSHEVSKIY'S PHILOSOPHY OF HISTORY ON THE ISSUE OF NATIONAL CONSCIOUSNESS FORMATION

Volodymyr Budz

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, kajibis@franko.lviv.ua*

The article regards the issues of national consciousness formation in the study of historic philosophy by M.Hrushevskiy. National consciousness is influenced by many factors, among them M.Hrushevskiy points out tradition and cultural influences. According to M.Hrushevskiy, humanistic and democratic values should be given preference in a national consciousness formation.

Key words: consciousness, nation, culture, factors.

*Стаття надійшла до редколегії 25.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2000*